

İSLÂM İMEDENİYETİ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CİLT/VOLUME: 8 • SAYI/ISSUE: 50 • TEMMUZ ARALIK /JULY-DECEMBER 2022

ISSN: 2687-3672

DOI: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1228100

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/islammedeniyetidergisi>

Araştırma Makalesi / Research Article - Geliş Tarihi / Received: 02.01.2023 Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.01.2023

Max Weber'in Karizmatik Liderlik Teorisi Bağlamında Bir İslam Halifesi: Abdülmelik B. Mervân

Dr. Ayşe Amine Tuğ KIZILTOPRAK¹

Öz

Tarih boyunca lider ve liderlik kavramlarına gereken hassasiyeti göstermeyen ve itibar etmeyen toplumlar kısa sürede dağılmaya gitmiş ve ortadan kalkmışlardır. Bu nedenle bu kadar önem arz eden lider kavramı, belirli amaçlara uygun olarak takipçilerini yöneten ve yönlendiren bir şahsiyet olmasının ötesinde toplumu temsil eden bir kişilik sahibidir. Lider önderlik ettiği kitleyi bulunduğu konumdan daha yüksek bir konuma taşımakla sorumlu kişidir. Liderlik konusunda Max Weber, 1900'lü yılların ikinci yarısından sonra modern karizmatik liderlik kavramını söylemlerinde ve eserlerinde ifade etmeye başladı. Bu bağlamda karizmatik liderlik, liderin içinde bulunduğu konuma veya yönetim usulüne göre değil, takipçilerinin onu algılama şekline göre ortaya çıkan etki altında kalma biçimidir. Buradan anlaşıldığı gibi lider takipçileri üzerinde oldukça etkili bir kişidir. Abdülmelik b. Mervân (685-705) Emevîler Devleti'nde yaklaşık 21 yıl Halifelik makamında görev yaparak hem kendi devrine damgasını vurdu hem de kendisinden sonra gelen halifeler ve hükümdarlar için bir takım liderlik örnekleri ortaya koydu. Bu makalede Abdülmelik b. Mervân'ın liderlik özellikleri Max Weber'in karizmatik liderlik yaklaşımı bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abdülmelik B. Mervân. Liderlik, Karizmatik Liderlik, Kudüs, Kubbetü's-sahra,

¹ Dr. aakiziltoprak@gmail.com, Orchid: 0000-0002-4929-4391.

An Islamic Caliph in the Context of Max Weber's Theory of Charismatic Leadership: Abdulmalik B. Marwan

Abstract

Societies that did not show the necessary sensitivity and respect to the concepts of leader and leadership throughout history, fell apart and disappeared in a short time. The concept of the leader is not only a person who manages and directs her followers in accordance with certain purposes, but also a person who is responsible for carrying the audience to a higher position from her position as a person representing the society. After the second half of the 1900s, Max Weber began to express the concept of modern charismatic leadership in his discourses and works. In this context, charismatic leadership is a form of being influenced by the way the followers perceive him, not by the position of the leader or the management style. As it can be understood from here, a leader is a very influential person on his followers. Abdulmalik b. Marwan (685-705) served in the Caliphate office for about 21 years in the Umayyad State, leaving his mark on his own era and also set some examples of leaders for the caliphs and rulers who came after he left. In this article, Abdulmalik b. Marwan's leadership characteristics will be evaluated in the context of Max Weber's charismatic leadership approach.

Keywords: Abdulmalik B. Marwan, Charismatic Leadership, The Dome of the Rock, Jerusalem, Leadership

Giriş

Abdülmelik b. Mervân, (685-705) Emevî Devleti (661-750) dönemindeki halifeler arasında Hz. Muaviye'den (661-680) sonra başa geçen önemli bir lider kişiliğine sahip kişidir. Abdülmelik b. Mervân hakkında akademik olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Fatih Erkoçoğlu'nun doktora çalışması başta olmak üzere çeşitli kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Bunun dışında yabancı bilim adamları tarafından da çalışılmış olan Emevî Devleti halifelerinden Abdülmelik b. Mervân devri oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda Philip Hitti, A.A Dixon Abd, Bernard Lewis, Reynold Nicholson, Alfred Von Kremer'in hâlen temel başvuru kaynağı olarak görülen eserlerinde Abdülmelik b. Mervân devrine ait değerlendirmeler yer almıştır. 'Abd el-'Ameer Abd Dixon tarafından yapılan "The Umayyad Caliphate (65-86/684-705) A Political Study", adlı doktora tezi ve ayrıca J. Wellhausen'in Almanca'dan çevrilen *The Arab Kingdom and Its Fall* adlı kitabı alandaki tartışmaları ilk olarak ortaya koyan çalışmalardır. Philip Hitti, Prof. Dr. Salih Tuğ tarafından Türkçeye çevrilen *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi* adlı eserinde;

Abdülmelik b. Mervân'ın Emevî iktidarının en yüksek döneminde halife olması, devlet yönetimine millî kimlik vermesi, devlet dilini ve kültürünü Araplaştırması, ilk kez bir İslam devleti tarafından bastırılan sikkelerin başka ülkeler tarafından da yaygın olarak kullanılması, Kudüs'te Kubbetü's-Sahra'nın imar edilmesi gibi önemli konulara değinilmiştir (Hitti, 2020: 290).

Bu çalışmada ise yöntemsel olarak batılı bir düşünce adamı olan Max Werber'in liderlik anlayışı bağlamında, tarihselci bir yaklaşımla bir İslam halifesinin liderlik vasıfları ele alınacak olupmultidisipliner bir yaklaşım izlenerek ilahiyat ve dinler tarihi değerlendirmesi dışında özgün bir çalışma ortaya konulmaya çalışılacaktır. İslam tarihine olduğu kadar Dünya tarihine de geçen Abdülmelik B. Mervân'ın liderlik özellikleri literatürdeki liderlik teorileri çerçevesinde özellikle Max Weber'in yaklaşımları bağlamında değerlendirilecektir.

Abdülmelik b. Mervân, (685-705) Emevîler Devleti'nin kuruluşundan sonra yaşadığı büyük bir kriz döneminde göreve gelmiştir. Abdülmelik'in babası Mervân b. Hakem Hz. Osman tarafından devlet kâtibi olarak devletin en üst katında Halife'nin en yakınındaki memur olarak görevlendirildi. Bu mevki bugünkü başbakanlık makamına eş bir görevdir. Daha sonra Mervân b. Hakem Hz. Muaviye tarafından Medine valisi olarak tayin edildi. Bu şekilde seçkin makamlarda görev yapan Mervân b. Hakem 684-685'te halifelik makamına da oturarak Emevî Hilafeti devrindeki Mervânî kolunun kurucusu olarak tarihe geçen tecrübeli bir devlet adamı idi. Abdülmelik, babasının yanında iyi bir bürokrat olarak yetişme ve devleti yakından tanıma fırsatına sahip oldu. (Apak, 1995: 84). Abdülmelik b. Mervân ise Hz. Muaviye'den sonra Emevîler Devleti'nin ikinci kurucusu olarak adlandırılır. Devlete birlik ve bütünlük sağlayan Abdülmelik aynı zamanda devleti yeniden kurumlaştırdı. Mervân b. Hakem Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra bir müddet tarafsız kalıp Muaviye'nin yanında pozisyon aldı (Aycan, 2004: 226).

Hz. Osman'ın baş bürokratu olarak görev yapan babası sayesinde Abdülmelik b. Mervân Medine'de çocukluk ve gençlik hayatını geçirirken hem ilim bakımından yetişmiş hem de İslam tarihine geçen önemli olayları yakından izleme ve öğrenme imkânına sahip olmuştur. İlk şahit olduğu hadise, Hz. Osman'ın şehit edildiği saldırdır. Hatta bu saldırdı henüz on yaşın-dadır ve kendisi de yaralanmıştır. Babasının Medine Valiliği esnasında divanda ve mali bürokraside görev aldı. Medine şehri Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin Kufe'ye çekilmesiyle siyasal merkez olmaktan çıkarak ilim ve irfan şehri olarak öne çıktı. Abdülmelik b. Mervân, Medine'de geçen gençliği sırasında bir yandan devrin en önemli bilginlerinden eğitim alırken babasının vizyonu sayesinde Mısır'a gitti. Buradan sefere çıkan ordulara katılarak askerî tecrübe de kazandı. Muaviye Şam'ı güçlü bir merkez kıldı. Irak'ı güçlü ve olağanüstü yetkilere sahip valiler ile yönetti. Irak, Kûfe ve Basra'yı içine alan ve Horasan'a kadar uzanan geniş vilayet sınırlarında görev yapan valiler, demir yumruk yöntemiyle idare etmeyi öncelikle benimseyen kişiler oldu. Şia'nın erken devirdeki temsilcileri Irak'ta idi.

Abdülmelik B. Mervân, devletin dağılma tehlikesi yaşadığı bir dönemde kararlı bir liderlik anlayışıyla görevine başlayıp isabetli adımlar atarak yaklaşık yirmi yıl iktidarda kalmıştır. İslam dünyasının yeniden toparlanıp atağa geçmesi onun dirayetli yönetimi sayesinde olmuştur. Emevîler Devleti, 661-750 yılları arasında yani 89 yıllık bir periyotta bir asırdan daha kısa bir süre hükümranlık etti. Abdülmelik b. Mervân ise bu sürecin uzun sayılabilecek bir devrinde hükümran oldu. Kendisinden önce hilafet makamına oturan Muaviye, (661-680) ondan bir yıl kısa görev yapmışken kendisinden sonra gelen Hişam b. Abdülmelik (724-743) de ondan bir yıl fazla görev yaparak hem Emevîler devrine hem de dünya tarihine damgalarını vurmuşlardır (Erkoçoğlu, 2009:182).

Abdülmelik b. Mervân devri öncesi ve sonrasındaki devirlerle bazı ortak özellikler taşımakla birlikte, bütünsel açıdan incelendiğinde farklılıklar görülmektedir. Abdülmelik b. Mervân'ın liderlik ettiği süreç birçok açıdan önemlidir. Öncelikle, hilafet makamı meşruiyet sorunu yaşıyordu. İslam Dünyası da birlik ve bütünlüğünü kaybetmişti. Zira Abdullah b. Zübeyr de halifeliğini ilan etmiş İslam toplumunun önemli ve büyük bir coğrafyası onu tanımış ve biat etmişti. Emevîler Devleti, Şam ve Mısır'da daha çok coğrafi alana hükmediyordu. Abdülmelik b. Mervân hızla bu parçalı duruma son vermeye ve İslam toplumunu kendi liderliğinin çatısı altında birleştirmeye koyuldu. Bu alanda başarı sağladıktan sonra doğuda Çin sınırlarına doğru, batıda da Kuzey Afrika'nın en uç noktalarına doğru ve kuzeyde de Bizans hakimiyetindeki Anadolu topraklarına doğru fetih hareketlerine girişti. Anadolu topraklarında ve Kuzey Afrika kıyılarında Bizans İmparatorluğu ile mücadele ederken Libya'dan Fas'a kadar uzanan Kuzey Afrika topraklarında Berberi topluluklara karşı ısrarlı bir liderlik sergileyerek genişleme politikalarını uygulamaya koydu (Koyuncu, 2013:30-31).

Kadim İran topraklarının fethi, Kafkaslara doğru açılan ordunun Ermeni ve Gürcü topraklarını kendilerine bağlaması bu kararlı ve iddialı halifenin liderliği ile hayata geçti. Öte yandan, Mürcie, Harici ve Şiafirkalarının çıktığı devirde Abdülmelik bunlara karşı ideolojik ve teolojik mücadele de verdi (Göksu, 2020: 98-99).

Karşılaştığı çok sayıda soruna akılcı ve yenilikçi liderlik yaklaşımıyla kalıcı çözümler üretti. Siyasî ve dinî tartışmaları yürütenlere karşı ortaya koyduğu politikalarla İslam dünyasının itibarını yeniden kazandırırken, kendi karizması ve liderliğini de pekiştirmiş oldu.

1. Lider ve liderlik kavramları

İngilizce'den başka dillere geçmiş olan lider sözcüğü, Türkçe'de bir kuruluştaki en yüksek konumda görevi bulunan önder, reis olarak ifade edilmektedir. Liderlik görevini ifa etme ve lider olma hâli de liderlik olarak tarif edilmektedir (Yüksel, 2006:5).

Liderlik kavramı siyaset bilimi disiplininde çok fazla tartışılmış ve gündem konusu yapılmış bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal psikoloji literatürüne bakıldığında liderlik kavramının çok sayıda tanımı olduğu görülmektedir. Örneğin; liderlik hem bireyleri etkileme kuvveti ve hem de bir fiil veya fikri benimseterek uygulamaya geçirme erki şeklinde tanımlanırken, lider için oluşan şartlar ve durumlara göre saptanmış hedefleri ortaya koyabilmek için bireylerin eylem ve davranışlarını kontrol altında tutarak almış olduğu kararları uygulamaya koydurtan kişi tanımlaması yapılmıştır (Kızıltoprak Tuğ, 2021:10)

Süreç ve özellikler bakımından liderlik tanımı iki ana başlıkta toplanabilir. Süreç başlığı altında örgüt mensuplarının örgütün hedefleri ışığında kendi menfaatlerini en yüksek oranda muhafaza edeceğine inandıkları bir kişinin çevresinde toplanmalarıyla lider ortaya çıkar. Bu noktada fırsatları en iyi şekilde değerlendiren ve böylelikle süreç aşamasını doğru şekilde yöneten birey örgütün lideri olarak onay alır. Lider yeniliklere açık, içinde bulunduğu toplumun üyelerini en üst seviyede etkileyerek onlara harekete geçme yetisi kazandıran ve bireyleri kendi çevresine çekme kabiliyetine sahip olandır.

Lidere ve liderlik kavramına gereken önemi vermeyen ve itibar etmeyen toplumlar kısa sürede dağılmaya gitmiş ve ardından yok olmuşlardır. Bu nedenle son derece önemli bir kavram olan lider, belirli amaçlara göre grup üyelerini yöneten ve yönlendiren kişi olmasının yanı sıra toplumun simgesi olan bir kişilik olarak toplumu olduğu yerden daha yüksek bir konuma taşımakla sorumlu kişidir.

Liderler, tarihten de bilindiği gibi sosyal gruplar şeklinde yaşayan bireylerin kendilerini yönetecek, istenilen amaç ve hedefe en doğru şekilde ulaştıracak kişilerdir. Özellikle motivasyon noktasında lider, bireyleri bir araya getirerek onlara kuvvet, istek ve cesur olma tohumları eken ve bireylerin ulaşmak istediklerini, gereksinimlerini ve menfaatlerini hesaplayan kişidir. Aksi takdirde yani lidersiz gruplarda herhangi bir organizasyon yetisi olmamakla beraber gelişme ve terakki de mümkün olamamaktadır. Türkçe’de sözlük anlamına bakıldığında lider sözcüğünün “Bir kurumun en üst düzeyde yönetimiyle görevli kimse, önder, şef” olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda liderlik görevi ve liderlik pozisyonu liderlik kavramını ortaya koymaktadır (Arklan, 2004: 5-6).

İnsanlar yaşam tarzlarından dolayı hiyerarşik yapılara gereksinim duydukları için liderlik kavramı geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olmaya devam edecektir. Bu noktada 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra liderlikle ilgili yapılan bazı tanımlara yer vermek mümkündür:

- Düşünce birliği içerisinde hareket ederek karşılıklı olarak ortak hareket ve tutum içerisinde bu hareketi sürdürmek liderliktir (Stogdill, 1974: 226).
- Grup davranışlarının belirli ve ortak amaçlar doğrultusunda düzene konulması sırasında bireyin ortaya koyduğu hareketlerin tamamı liderliktir (Horner, 1997: 270).
- Belirli amaçları ortaya koymak için teşkilatlanmış kişiler topluluğunun davranışlarına etki etme çalışması liderliktir (Kirimi, 2007: 167).

Lider irtibat içinde bulunduğu grup üyeleriyle yoğun ilişkiler içinde olan bir kişidir. Bu bağlamda liderin irtibatla olduğu grubun özelliklerinin bilinmesi liderliğin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2. Liderlik Tipleri

2.1. Otokratik Liderlik

Takım çalışmasına ihtiyaç duyulmayan ve hızlı karar almaya ihtiyaç duyulan dönemlerde başvurulan liderlik tipidir. Ancak olumsuz yönünün, grup üyelerinin moral bozukluğu yaşadığı, lidere bağlılık seviyelerinin kısa sürede azaldığı ve grubu terk etmelerine kadar varan sonuçlara ulaştığı görülür. Özellikle korku ve tehdit gibi faktörlerin kullanımı ayrıca dominant karakterin cebir, zorlama ve güç unsurlarını kullanması zorunlu görülmektedir (Özdönmez ve Ark., 1998: 72).

Agresif ve baskıcı şahsiyet özelliğine sahip ve tek karar alıcı olan otokrat liderin komutları dışında grup üyeleri asla hareket edemezler. Bilgi hareketliliğinin yukarıdan aşağıya yönelimli şekilde meydana geldiği ve grup içindeki bireylerden iletişim kopukluğu yaşadığı bir grup şekli hâkimdir.

Kaotik dönemlerde, krizlerin bertaraf edilmesi bakımından kararların hızlıca verilebilmesi ve etkinliklerin tek elden tesirli biçimde uygulanması otokratik liderlik ortamında yapılabilir (Arklan, 2010: 616-636). Geleneklere uygun olarak tespit edilen ve liderin dikkatini yoğunlaştırdığı adet, anane ve törelere göre kurallar tespit edilir. Modern devletler öncesi siyasal yapıda dinî erk lider olarak kabul edilir (Ergezer, 1992: 69).

2.2. Demokratik ve Katılımcı Liderlik

Demokratik ve katılımcı liderlikte yönetim biriminde grubu oluşturan üyeler de yer alabilir. Grup içi üyeler arası irtibat ve ortak karar uygulamaları özendirilir ve lider grup üyelerini her türlü üst düzey faaliyetlerde destekler ve katılımlarını motive eder. Ancak grup üyeleri aldıkları sorumlulukların sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuz durumların risklerini de göz önünde bulundurmaları zorundadırlar. Grup üyeleriyle nezaket anlayışı içinde ilişkiler geliştiren demokratik lider, faaliyet değerlendirmesi aşamasında grup üyelerini olumsuz sonuçlarla cezalandırmak yerine, olumlu sonuçlardan dolayı ödüllendirir (Kızıltoprak Tuğ, 2021:36-37).

2.3. Tam Serbesti Tanıyan Liderlik

Güce başvurma yönteminin olmadığı bu liderlik tipinde gruba ait bireylerin özgür bırakıldıkları görülmektedir. Daha çok gruba ait bireyler ve liderin benzer rollere büründüğü bu tip liderlikte bireyler amaçların belirlenmesinde ve karar alma süreçlerinde bilfiil aktif görev yaparlar. Teşvik ve yönlendirme olmadan lider, grup bireyelerine özellikle bilgilendirme ve kaynak tedariki bakımından yardımcı olabilir (Özdönmez ve Ark., 1998: 72). Lider takipçilerine üst düzeyde özgürlük sağlayarak buna göre hareket etmelerine imkân ve dayanak sağlar. Tam serbesti sağlayan liderin grup bireyelerine gereken referansları temin etme vazifesi vardır ve buna ilaveten ihtiyaç duyulduğunda da fikrini beyan eder. Salahiyete malik olmayı yeğlemeyen lider bu iradeyi grup bireyelerine bırakır.

2.4. Karizmatik Liderlik

Alman Sosyolog Max Weber, 20. yüzyılla birlikte modern karizmatik liderlik kavramını kullanmaya başlamıştır. Weber'e göre karizmatik liderlik, geleneksel yönetim biçimine veya liderin bulunduğu pozisyona bağlı olarak değil, grup bireyelerinin liderlerini idrak tarzına göre oluşan tesir altında kalma şeklidir. Buna göre takipçilerin üzerinde liderin yoğun etkisi olduğunu söyleyebiliriz (Doğan, 2014: 48).

Karizma kavramı Weber tarafından “karizmatik salâhiyet” şeklinde açıklanır ve bu salâhiyetin grup üyelerinin belirli bir merkezden çıkan emirlere itaatı olarak tanımlanır. Bu bağlamda salâhiyet Weber’in anlayışına göre geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal rasyonel otorite tarzı olmak üzere üç şekilde incelenir (Erdal, 2007: 18).

Karizmatik lider, grup bireyleri tarafından fevkalbeşer ve olağanüstü niteliklere sahip bir kişi olarak tanımlanır. Bu olağanüstü güçlere sahip olma özelliğinin bazı durum ve zamanlarda ortaya konması gereklidir. Karizmatik liderin sahip olması gereken temel hususiyetler arasında; benlik saygısına sahip olma, azami derecede müessir ve dominant olabilme, itikadının törel olarak doğru olduğuna grup üyelerini inandırma, dikkat çekici değişim ve dönüşümleri sağlamak aynı zamanda toplulukları kendisini takip etmelerini sağlamak sayılabilir. Ayrıca liderin benlik saygısına ve kuvvetli bir itikada sahip olması grup üyelerinin kendisine olan itimatlarını çoğaltacaktır.

Kriz ortamlarında beliren karizmatik liderlerin, toplumu içinde bulunduğu durumdan kurtaracak çözümler bulmak için çalışması böylelikle karamsar ve umutsuzluk içindeki topluluğa hem feraset hem de ümit sağlama bünyesinde barındırdığı özelliklerin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergezer, 1992: 72).

Bununla beraber karizmatik liderliğin doğasında yüksek bir vizyon, duygusal davranış tarzı, güvenilir olma ve feraset verebilme, kuvvetli bir hitabet ve son derece güçlü bir maneviyat olmalıdır (Sinha, 1995: 61; Edizler, 2010: 139).

İşte bu noktada, sayılan tüm bu niteliklere haiz olan karizmatik lider kriz ortamlarından, yıkım ve belalardan, başa çıkılmaz sorunlardan, takipçilerini feraha çıkaran bir konuma gelmektedir (Sinha, 1995: 62). Özellikle takipçilerinin hislerine hitap eden, basiretli ve riskli durumlara cesurca müdahale edebilen lider karizmatik liderdir. Bu tür liderlerin her türlü müessesede çeşitli seviyelerde olduğunu görsek de karizmatik liderin hedefinin en üst düzeyde bulunabilmek olması aşîkârdır.

Sonuç olarak, en yüksek mevkide olmak karizmatik liderin bir hedefidir.

Weber, karizma kavramını başta kişinin şahsiyet özellikleri olmak üzere tabiat üstü ve fevkalbeşer özelliklere sahip olduğunu belirtmiş ve bu haslet ve özelliklerin herkeste ortaya çıkmadığını ve ilahi güç tarafından kişiye bahşedildiğini vurgulamaktadır (Bernhard, 1997: 4) Karizmanın kişi ve pozisyon münasebetinin tarihi neticesi gibi liderin ve onu izleyenlerin hissi ve bir faaliyeti olarak düşünülebilir.

3. Abdülmelik b. Mervân ve Liderlik Özellikleri

Emeviler devrinde başlıca üç denge unsuru vardır. Birincisi Şam'da güçlü bir merkez kurmaktır. Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasında denge kurmaktır. Üçüncüsü, Irak'ı kendi iç dengeleri ile yönetmek ve gerekirse Şam'dan ordu sevk ederek bu dengeyi korumaktır. Buna bağlı olarak, Şam ile Irak kuvvetleri arasında denge kurmaktır.

Muaviye, (661-680) Irak-Şam dengesini sağlayan ilk Emevî Halifesi oldu. Ancak ondan sonra bu denge bozuldu. 680 yılından itibaren Emevîler Devleti, büyük kaos ve anarşik ortam içine girdi. Yaklaşık on sekiz yıl süren bu kaostan halkı Abdülmelik b. Mervân kurtardı. Babası Mervân b. Hakem (684-685) on ay kadar çok kısa süren halifelik devrini vefatı sebe-biyle bırakırken kendisine kaotik bir dinsel ve siyasal ortam bıraktı (Aycan, 2004: 227). 685 yılında halife olan Abdülmelik b. Mervân, yaklaşık yirmi bir yıllık görev süresinin ilk on üç yılında, devletin birlik ve bütünlüğünü yeniden sağlamak için büyük bir gayret gösterdi. İktidara geldiğinde en önemli sorunu meşruiyeti idi. Abdullah b. Zübeyr yaklaşık on yıl boyunca Mekke'yi merkez edinerek hilafet iddiasını sürdürüyordu. İslam coğrafyasının üçte ikisi Abdullah b. Zübeyr tarafından kontrol ediliyordu. Abdülmelik b. Mervân Mekke dışında Horasan, Kûfe ve Irak Bölgesi'nde de meşruiyet sorunu yaşıyordu.

3.1. Siyasal ve Teolojik Birlik Yönündeki Vizyoner Liderliği

Abdülmelik b. Mervân göreve geldiğinde, Arap kabileleri arasındaki rekabet yeniden ortaya çıktı. Kuzey Arapları ile Güney Arapları yani Kaysîler ile Kelbîler arasındaki güç mücadelesi Abdülmelik b. Mervan'ın akılcı siyasetinin bir parçası olarak dengelendi (Wellhausen, 1927: 205-212). Öte yandan Abdülmelik, iç meseleleri teker teker ele alıp uzun vadeli çözümler geliştirirken kuzey sınırlarındaki Bizans kuvvetlerinin Emevîler Devleti'nin Anadolu'daki topraklarına yönelik saldırıları arttı. Abdülmelik b. Mervan, önceliğini Şam'daki askerî gücünü toparlamaktan yana kullandı. Bizans ile çatışmak yerine onuruna dokunacak şekilde haraç ödeme pahasına barış yaptı. Ardından Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe ve Irak'taki politikasının sonuçlarını izlemeye başladı. Hariciler ve Emevî-Hâşimi mücadelesi bağlamında Alioğulları taraftarlarına karşı harekete geçen Abdullah b. Zübeyr kendi hâkimiyet alanını genişletmeye çalışıyordu. Zübeyr taraftarlarının farklı cephelerde giriştikleri mücadele kendilerine kesin başarı getirmedi. Bu mücadelelerin sonuçları Abdülmelik b. Mervan'ın istediği yönde gelişti (Abd Dixon, 1969: 233-234). Zira rakipleri kendi aralarında giriştikleri sıcak çatışmalar sürecinde güç kaybına uğradı. Abdullah b. Zübeyr taraftarlarını tek bir hedef noktasında mücadeleye sevk edemedi. Farklı cephelerde ortaya koyduğu mücadele onu yıpratırken Abdülmelik b. Mervan'a beklediği fırsatı vermiş oldu. Bundan sonra harekete geçen Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr'in üzerine Haccac b. Yusuf'u göndererek uzun ve sabırlı bir muhasaradan sonra sonuç aldı (Aycan, 1996: 427).

Bu sırada izlenen siyaset Şam'daki hilafet otoritesinin dikkatli bir askeri operasyon yaptığını göstermektedir. Mekke'yi Hac zamanında kuşatan Haccac, İslam Dünyası'nın dört bir köşesinden gelen hacıların Şam'daki hilafet otoritesinin meşrutiyetine ve saygınlığına katkı sağlayacak kanaat edinmelerine önem verdi. Bu bağlamda, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer ile irtibatını kesmedi. Abdullah b. Ömer, uzun zamandan beri Müslümanlar arasındaki iç mücadelede tarafsız kalan bir pozisyonda olduğundan tüm tarafların itimat ettiği ve saygı duyduğu bir şahsiyet idi.

Abdullah b. Ömer, Hac vazifesi yapan masum hacılara zarar verecek askeri davranışlardan kaçınması noktasında Haccac'a ricada bulundu. Haccac, mançınıklarla Kabe'yi tehdit etmekten vazgeçti. Ancak yaklaşık altı ay süren muhasarasını sürdürdü. Bu sırada hac vazifesini yapan hacıların çoğu Abdullah b. Zübeyr tarafında iken zaman ilerledikçe gıda sıkıntısı baş gösterince yavaş yavaş Haccac'tan aman dileyerek Mekke'den çıkma izni aldılar. Haccac onlara Abdullah b. Ömer'e verdiği söz çerçevesinde müsaade etti. Hatta Abdullah b. Zübeyr'in yanında sadece bir oğlu kaldı, diğer iki oğlu babalarından izin alarak Haccac'tan aman dileyerek şehri serbestçe terk ettiler. Abdullah b. Zübeyr ise huruç harekâtına girişerek hayatı pahasına Haccac'a karşı mücadelesini sonuna kadar sürdürdü (Abd Dixon, 1969: 249-250).

Haccac muhasara sebebiyle açlık sorunu yaşayan Abdullah b. Zübeyr ve etrafındaki askerlerin teslim olmalarını sağlama politikasını tavizsiz bir şekilde sürdürdü. Huruç harekâtına girişen Abdullah b. Zübeyr başarısız oldu ve kendisine sadık kalan etrafındaki az sayıdaki askeriyle hayatını kaybetti (Yıldız, 1988:147).

Bundan sonra, Kûfeve Irak'taki Haricilere karşı harekete geçen Haccac, Abdülmelik b. Mervan'ın hilafetindeki meşruiyet sorununu çözme noktasında önemli bir adım daha attı. Bu kararlı adımlar sonucunda Şam merkezli hilafet otoritesi tekrar kurulduğu gibi İslam toplumunun siyasal açıdan birlik ve bütünlüğü büyük ölçüde tekrar sağlandı. Ardından Bizans üzerine giden ordular Emeviler Devleti'ni haraç verme pozisyonundan çıkartıp haraç alma konumuna yükseltti. Böylece Abdülmelik b. Mervân devletin öncelikle güney-kuzey istikametindeki gücünü yeniden tesis etti. Bundan sonra doğu-batı ekseninde fetih hareketine girişti. Bu fetihlerin nimetleri, kendi devrinden çok oğlu I. Velid b. Abdülmelik (705-715) devrinde alınmıştır.

3.2. Lider Olduğu Hâkimiyet Alanını Genişletme Stratejisi

Doğuda ve batıda yeniden başlayan fetihleri yapan komutanlar Abdülmelik b. Mervân tarafından göreve getirildi. Batıda İber yarımadası ve doğuda Çin sınırlarına kadar uzanan Türk topraklarının İslam Devleti sınırlarına katılmasını sağlayan askerî ve siyasî alt yapı çalışmasını o yaptı. Abdülmelik b. Mervân, hilafet makamına oturduğu zaman İslam Devleti'nin sınırları doğu, batı, kuzey ve güney yönlerinde yani dört bir taraftan daralmaya başladı. Batı yönünde Kuzey Afrika topraklarında denizden Bizans İmparatorluğu karadan da Berberi topluluklar karşısında verilen çetin ve kanlı mücadeleler sonucunda elde edilen topraklar birer birer elden çıkmaya başladı. Devlet'in batı sınırları Libya'nın Bingazi kıyılarına kadar geriledi. Mısır bile tehdit altına girdi.

Abdülmelik b. Mervân, Kuzey Afrika'nın önemini babası Medine'de görevliyken katıldığı sefer sayesinde, gençlik çağlarından itibaren yakından kavramıştı. Ülke içinde iç savaşları sona erdirip hâkim olduğu sınırlarda devletin merkezi otoritesini yeniden tesis ettikten sonra Kuzey Afrika'da kaybedilen egemenlik alanlarına yeni seferleri koordine etti. Kuzey Afrika'daki İslam Devleti'nin gücü, iç savaşların sebep olduğu kaotik ortamdan çok Ukbe b. Nâfi'nin 682 yılında şehit olmasıyla büyük ölçüde sarsıldı. Müslümanların dirayetli bir komutandan mahrum kaldıklarını fırsat olarak gören Bizans kuvvetleri, denizden yaptıkları saldırıları artırdılar ve bazı Berberi kabilelerle ittifak kurmayı başarak Tunus ve Libya sahillerini kontrol etmeye başladılar. Kayrevan Berberi kabile liderlerinden Küseyle'nin eline geçti (Yıldız, 1988:269). Halife Abdülmelik b. Mervân, Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz'e destek kuvvetler göndererek durumu kontrol altına alması emrini verdiği sırada, Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'e karşı verilen mücadele de sürüyordu. Şam'dan yola çıkan Züheyr b. Kays komutanlığındaki kuvvet Berberi isyancıların lideri Küseyle'nin ölümüyle sonuçlanan bir zafer neticesinde Kayrevan'ı tekrar ele geçirdi (69/688-89).

Bizans İmparatorluğu'nun İstanbul'dan gönderdiği donanma, iki devlet arasındaki güç dengesini Emevîler aleyhine bozdu. Bizans donanması Sicilya Adası'ndan da takviye kuvvetler temin ederek Kartaca'ya asker çıkardı. Ayrıca Bizans Kuvvetleri Müslümanlara kesin bir darbe vurmak amacıyla, bazı Berberilerle birlikte hareket ederek Züheyr'in ordusunu kışkaca almaya çalıştı. Yapılan savaşta Müslümanlar yenildi (76/695-696). Ama bu savaşı kaybetmeleri yanında şehit olan komutanları Züheyr'den doğan boşluğa rağmen, Kayrevan'ı terk edip teslim etmediler (Özkuyumcu, 2022: 89).

Abdülmelik b. Mervân, Kuzey Afrika'daki askerî seferini kararlılıkla sürdürdü. Gön-derdiği ordu komutanını ve bir savaşı kaybetmesine rağmen egemenlik alanlarını yeniden tesis etmek için Hassân b. Numan el-Gassânî komutasında daha güçlü bir orduyu sevk etti. Bu ordu hızlı bir askerî zafer kazanarak Kartaca'yı kurtardı. 697 yılında Bizans İmparatorluğu İstanbul'dan yeni bir donanma göndererek rekabette pes eden taraf olmaktan kaçındı. Kâhine adlı kadın bir lider etrafında toplanan Berberiler, Hassân komutasındaki orduya karşı tekrar harekete geçerek onun Bingazi/Berka bölgesine kadar geri çekilmesine sebep oldular. Aynı anda Kartaca'ya saldıran Bizans kuvvetlerine karşı da direniş gösteren Hassân önce Bizans kuvvetlerini ardından da 702 yılında Kâhine'nin liderlik ettiği Berberileri yendi. Liderlerini kaybeden Berberilere karşı tolerans gösteren Hassân, bunun neticesini de gördü. Berberiler kabileler halinde birer birer İslamiyet çatısı altına girere Kuzey Afrika'daki Emevîler Devleti hâkimiyetini kabul etmeye başladı. Bu sayede İslam fetihleri yeniden hız kazanarak 711 yılında Endülü's'ün fethiyle I. Velid b. Abdülmelik zamanında İber Yarımadası'nın en uzak sınırlarına hatta 732'deki Puvatya savaşıyla Fransa içlerine kadar uzandı (Yıldız,1992: 478).

Abdülmelik kuzeydeki sınırlarını kontrol etmek noktasında iç savaşın bitmesini bekledi. Kuzey Afrika'daki gücünü yeniden tahkim etmeden önce Bizans İmparatorluğu ile barış yaparak kuzeyden gelen askerî saldırıları yüklü miktarda haraç vermek suretiyle durdurmayı başardı. Ancak öteden beri Bizans İmparatorluğu'nun

kışkırtmasıyla harekete geçerek Emevîler'in Suriye sınırlarını ihlal eden Merdeîler, Abdülmelik b. Mervân'ı güç durumunda bıraktıklarında Bizans'a ödenen haraç miktarı yeniden artırılarak bu saldırılar önlenildi (70/689-90). Devlet içinde barış sağlandıktan sonra kararlı bir şekilde Bizans İmparatorluğu'na karşı harekete geçen Abdülmelik b. Mervân, görüşmeler yoluyla aralarındaki sorunları çözmek için hamle yapmakla birlikte kesin bir sonuç almak amacıyla savaş meydanını kullanmayı tercih etti. Kardeşi Muhammed b. Mervân komutasında Anadolu içlerine sevk ettiği ordu, Sivas yakınlarında Bizans ordusu karşısında parlak bir zafer kazandı (73 (692/93). Ardından gönderilen Osman b. Velid komutasındaki İslam ordusu, Bizans kuvvetlerini tamamen geri püskürttü ve elde edilen zaferi perçinledi. Ama Bizans İmparatoru II. Justinianos pes etmeyerek Emevîler Devleti'ne karşı ayaklanan Sımbat adlı bir gayrimüslim liderliğindeki isyancılara destek kuvvetler gönderdi. İslam ordusuna karşı önce zafer kazanan Bizanslılar bir müddet sonra karşı atağa geçen Müslümanlar karşısında kaybetmeye başladı. 695 yılında Müslümanlar, Maraş bölgesini egemenlik alanına katarak Bizans ordularını geri püskürttü. Birkaç yıl sonra Suriye'de başlayan veba salgınını fırsat olarak değerlendiren Bizanslılar donanmalarını Doğu Akdeniz'e sevk ederek Antakya'yı denizden ele geçirmeye çalıştılar. Abdülmelik ise Erzurum üzerine gönderdiği ordunun zaferini kutladı (700-701). İbnü'l-Eş'as tarafından başlatılan ayaklanma, Emevîlerin el-Cezire valisi Muhammed b. Mervân tarafından bastırıldı (Göksu, 2020: 97-98). Ardından Abdullah b. Abdülmelik komutasındaki ordular Anadolu içlerinde Darende'yi ele geçirdi (83/702).

Öte yandan, Abdülmelik b. Mervân doğuda Irak, Kûfe ve Basra'da devletin gücünü demir yumruk marifetiyle tesis eden Haccac b. Yusuf, en büyük başarılarından birini İbnü'l-Eş'as ayaklanması karşısında aldı. Sind yani Afganistan bölgesinde etkin olan ve Irak'a saldıran İbnü'l-Eş'as liderliğindeki isyancıları bastıran Haccac b. Yusuf, bir kez daha Abdülmelik'in iktidar gücünü kuvvetlendirdi. İsyân hareketi bastırılmasına rağmen Horasan coğrafyasındaki siyasî otoritenin yeniden tesisi birkaç yıl sürdü. Bu bölgede siyasal otoritenin tam anlamıyla sağlanması, oğlu I. Velid b. Abdülmelik döneminde oldu (Yıldız, 2000: 33).

Abdûmelik b. Mervân devrinin on üç yılı iç savaşlar, isyanlar ve Bizans kuvvetleriyle kıyasıya bir mücadele içinde geçti. Halife ciddi bir kararlılık göstererek liderlik özelliklerini ortaya koydu. Sorunların üstesinden gelmek için sabır ve metanet sergiledi. Devletin hükümrân olduğu topraklar içindeki isyanları ortadan kaldırdığı gibi sınırları genişleten bir yayılma politikasını tesis etti. Siyaset alanındaki başarılarını askeri başarılarla tahkim ettiği gibi ekonomi alanında da iddialı politikalarını başarıyla uygulayarak halkın genel refahına katkı sağladı (Yıldız, 1988:266).

3.3. Liderliğini Küresel Ölçeğe Yükselten Ekonomi ve Para Politikası

Para insanlık tarihinde devletlerin ve hükümdarların egemenlik ilanıdır. Aynı zamanda ekonomik hayatın temel bir aracıdır. İnsanlar arasında elden ele dolaşarak, ekonomik değeri yanında kültürel öğeleri ve sanatsal özellikleri ile de ilgili hükümdar ve devletin maddi ve manevi açıdan güç ve imajını yansıtır. Devletin ve onu temsil eden hükümdarın hâkimiyetini sembolize eder.

Abdûmelik b. Mervân, halife olduğunda hükümrânlığı içerden ve dışardan kaynaklanan tehditlerle karşı karşıya idi. Bu tehditler siyasi ve askeri olmakla birlikte ekonomik açıdan da büyük bir handikap oluşturuyordu. Abdullah b. Zübeyr, Mekke'de halifelik iddiasını siyasi açıdan sürdürdüğü gibi bastırdığı paralarla ekonomik alanda da hâkimiyet yarışını sürdürüyordu (Yıldız, 1988:147). Diğer taraftan Haricilerin lideri Katarî b. Fucâ'e de para bastırmıştı. Katarî'nin bastırdığı para incelendiğinde bunun Sasaniler'in kültüründen etkilenerek dizayn edilmiş olduğu açıkça görülüyordu. Bununla birlikte Hariciler'in teolojik anlayışını paraya yansıtmaktan kaçınmadılar. Bu yüzden paranın bir yüzünde, Hz. Muaviye ile Hz. Ali arasında gerçekleşen hakem olayına karşı çıktıklarında kullandıkları "La Hükme illâ lillâh" yani "Hüküm sadece Allâh'ındır" ibaresi yer alıyordu. Haricilerden 'Atiyye b. el-Eşved, Şam'a sadık iken isyan eden Abdurrahman b. el-Eş'as ve Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'da kendi adlarına para bastırmışlardır.

Abdülmelik b. Mervân, isyan ederek ya da biat etmeyerek Emevîler Devleti veya İslam birliğine karşı tavır alan otorite merkezlerini, tedib etmek üzere görevlendirdiği Haccac b. Yusuf büyük ölçüde bu muhalefeti askeri operasyonlarda kontrol altına aldıktan sonra, onlar tarafından piyasaya sunulan paraları da ortadan kaldırmaya başladı (Erkoçoğlu, 2005; 400-401). Böy-lece teolojik, askeri ve siyasi mücadelenin son halkası olan ekonomik mücadele de sürdürülüyordu. Dinar reformu sayesinde Abdülmelik b. Mervân, geniş ülke coğrafyasında piyasada dolaşımda olan para sistemini Şam'dan tayin edilen bir standarda kavuşturdu. Böylece, ülke sınırları içindeki siyasal bütünlük parasal açıdan da tek çatı altında toplanarak gerçek anlamda birlik tesis edilmiş oldu. Abdülmelik b. Mervan'ın dinar reformu ülke ekonomisini para piyasasına hâkim olmak suretiyle içerde ve dışarda atağa geçirdi.

Abdülmelik b. Mervân, lider olarak temsil ettiği Emevîler Devleti'nin, devletler arasındaki imajını iktidarının her geçen yılında kuvvetlendirerek sürdürdü. Tarihte yer alan büyük devletler askeri ve siyasal güçlerini ekonomik alana yansıttıkları oranda uzun ömürlü olmuştur. Ekonomik açıdan düzenli gelirler elde etmenin üç ana başlığı; kendi tebaasından aldığı tüm vergiler, himayesi altına giren veya antlaşmalara bağlı olarak haraç alınan ülkeler ve savaşlardan elde edilen ganimetlerdir. Bunun yanında, bir devlet uluslararası ekonomik faaliyetleri kontrol etmek, kendi mali sistemini güçlü tutmak ve gücünü ekonomik alanda kanıtlamak için kendi para sistemini uluslararası düzeyde ana değişim aracı haline getirmeye çalışır. Abdülmelik b. Mervân, iç bütünlüğünü sağladıktan sonra, Bizans İmparatorluğu ile mecburen kurduğu bağımlılık ilişkisini tersine çevirmeye çalıştı. Öncelikle askeri ve siyasal dengeleri lehine çevirdi daha sonra, Bizans'a haraç vermeyi savaşa girişme pahasına durdurdu. Savaşı kazandıktan sonra Bizans'tan vergi almaya başladı. Ardından uluslararası alanda VI. asırdan beri en güçlü para sistemi olarak tedavülde olan Solidus'a alternatif olarak kendi altın parasını bastırdı. Gerçi parasını tanımlarken ve tasarlarken Solidus'tan esinlendi. Ama çağının anlayışına hitap ederek uluslararası alanda dünya çapındaki bir devletin lideri olarak rakiplerine meydan okumanın elzem yollarından biri de bu yöntemdi.

Bu bağlamda, Latin-Grek kökenli “solidus” isminin Arapça'ya geçtikten sonra zamanla değişmesiyle oluşan “denarius” kelimesinin “dinar” halini kullandı. Dinar, İslam coğrafyasında “altın para” anlamında kullanıldı (Sahillioğlu, 1994: 352).

İddialı bir şekilde kendi bastırıldığı para sistemini kendi iç piyasanızda kullanmanız, görece kolaylıkla uygulamaya konulabilecek bir politikadır. Ancak söz konusu para sistemini uluslararası piyasaya yansıtmak ve denizaşırı ticaret alanında kullanmak sadece dış politikada da güçlü olmanın bir gereğidir. Ayrıca, yeni kurulan para sisteminin iç ve dış piyasalar açısından kalıcı olması, siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve psikolojik açıdan üstünlük sağlamanın defalarca test edilmesi sonucunda meydana gelir. Bu noktada iki şey öne çıkar; birincisi, güçlü dış ticaret hacmidir, , ise gümrük ve vergi tahsili alanındaki etkin kurumsal yapısıdır. Abdülmelik b. Mervân, yaptığı reformlar ile Emevîler Devleti'nin birliğini yeniden inşa ettiği gibi kurduğu kurumlar vasıtasıyla uzun süre etkileri devam eden ekonomik bir güç merkezi olmasını başardı. Kendisinden sonra gelen halifeler onun kurduğu temellerin sağlam olduğunu yeniden test ederek devam ettirmeyi genel stratejilerinin en tepedeki maddelerinden biri halinde uygulamaya özen gösterdiler. Dinar sistemi, Abdülmelik b. Mervan'ın şahsında Emevîler Devleti'nin insanlık tarihine damgasını vurmasını sağlayan unsurlardan biri oldu. Dinar üzerinde yer alan Abdülmelik b. Mervan'ın resmi Bizans İmparatorları'nın hükümlerlik imajını anımsatmaktadır (Erkoçoğlu, 2006: 403).

Bizans İmparatorları'na benzer Kûfiye adı verilen bir kaftan giyen Abdülmelik b. Mervân, uzun sakalı ile bilge kişi imajı verirken kuşandığı kılıç ile İslam'ın gaza ve fetih misyonunu sürdürdüğü iddiasının algılanmasını amaçlamıştı. Benzer imajlardaki Bizans İmparatorları'nın resimlerini içeren Solidus karşısında Emevîler'in dinarı bir taklit gibi görünse de Abdülmelik b. Mervan'ın öz güven içinde karşı propaganda ve ekonomik hamle iddiasını ortaya koydu. Bizans İmparatorluğu ile Doğu Akdeniz ve Anadolu toprakları üzerinde hatta İstanbul üzere-rinde hâkimiyet yarışına girişen Emevîler Devleti'nin esas amaçlarından birisi de devrin başat gücü olmak idi.

Bu doğrultuda Kadisiye ve Nihavent savaşları ile yaklaşık çeyrek asır önce Sasani İmparatorluğu karşısında alınan askeri ve siyasi başarı, Bizans İmparatorluğu karşısında da tekrarlanma arzusunu gerçekleştirmek istiyordu. Askerî olarak tekrar üstün duruma geçmeyi başaran Abdülmelik b. Mervân, Bizans İmparatorluğunu oluşturan çok sayıdaki etnik ve dinsel kimlik sahibi halk nezdindeki iddialı imajını, bastırdığı paralarla kuvvetlendirmek istiyordu.

Halife sıfatıyla temsil ettiği İslam medeniyeti ve İslam toplumu liderliğinin teolojik, politik ve ekonomik propagandasını yapıyordu. Bastırdığı paralarda yer alan “Kelime-i Tevhid” Bizans İmparatorları’nın “Teslis” inancına meydan okurken, kuşandığı kılıçla siyasi yayılma politikasını ortaya koymuştur. Solidus para sistemine meydan okunan diğer yön ise ekonomik alandır. Dinar’ı basarak Bizans parasına olan bağımlılığa son verdiği gibi altın ağırlığı Solidus karşısında değerli bir para olduğunu orta koydu (Sahillioğlu, 1989:536).

3.4.Küresel Liderlik Karizmasını Güçlendiren Maliye Politikası

Abdülmelik b. Mervân, dinarı istikrarlı bir para birimi haline getirerek vergi miktarının bir standart para birimiyle kolayca hesaplanıp toplanmasını sağladı. Ayrıca zekât veren Müslümanların hesap yapmasını kolaylaştırmış oldu. Söz konusu reform sayesinde dinar şer’î açıdan bir miskal ağırlığı olarak 4,25 gram basıldı ve birim ağırlık 20 kırat kabul edildi. Dirhem ise 2,97 gram ve 14 kırat olarak tespit edildi. Böylece zekât nisabı 40 dinarda bir dinar, 20 dinarda ise 0,5 dinar, 200 dirhemde ise 5 dirhem olarak tespit edildi. Cizye ise üç kademede toplandığından aşağı gelir düzeyinde 1 dinar veya 12 dirhem, orta gelir düzeyinde 2 dinar veya 24 dirhem, yüksek gelir düzeyinde ise 4 dinar veya 48 dirhem olarak tespit edildi (Sahillioğlu, 1994: 352-353).

Görüldüğü gibi Abdülmelik b. Mervân, 696 yılında dinar para sisteminde reform yaparak, ülkenin mali sistemi ve ekonomik politikalarına katkı sağladığı kadar Müslümanların zekât bağlamındaki dini görevlerini ifa etmelerini de kolaylaştırdı. Bastırdığı sikkelerle dünyanın en uzak noktalarına kadar hükümrancılığının varlığını, liderlik misyonunu ve vizyonunu yaymaya çalıştı. Emevîler Devleti sınırları içinde öteden beri dolaşımda olan Bizans, Sasani ve diğer devletlerin paraları yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başladı. Halk, Emevîler Devleti'nin para reformu sayesinde siyasal egemenliğini somut olarak tanıdı. Bu sayede halk ile idare arasında sosyo-politik ve sosyo-kültürel bir bağ tesis edildi. Emevîler Devleti bünyesindeki gayri-Müslimlerden alınan cizye vergisini açık ve net bir miktara bağlarken İslam toplumunun zekat vermesini kolaylaştırarak siyasal ve ekonomik istikrara katkı verdi.

3.5. Devleti Yeniden Yapılandıran Lider İmajı

Abdülmelik b. Mervân, halife sıfatının gereğini yerine getirmek için İslam toplumunun siyasal ve teolojik açıdan ihtilaflarını çözmeye öncelik verdi. Çözüm konusunda siyasal kanallar yanında çoğunlukla askerî tedbirler ile birlik ve beraberlik yönünde sağlam adımlar atarak başarılı neticeler aldı. Bu noktada basiretli ve güçlü bir liderlik orta koydu. Ardından Emevîler Devleti içinde yer alan çok farklı kabile topluluklarını, etnik ve dini açıdan birbirine uzak özellikler taşıyan toplulukları, bir imparatorluk teşkilatı tesis ederek tek çatı altında tutmayı başardı. Bunu sağlamak için bürokratik reformlar yaptı. Devletin bürokratik kayıtları onun zamanına kadar farklı dillerde tutuluyordu. İran coğrafyasında Farsça, Şam ve çevresinde Yunanca, Mısır ve Nil Havzası'nda Kıpti'ce tutulan kayıtlar devletin merkezileşmesi noktasında birtakım engellere sebep oluyordu. Abdülmelik b. Mervân, devletin ilgi sahasına giren tüm bürokratik işlemleri Arapça kayıt altına almayı zorunlu hale getirerek çok iddialı bir reformu gerçekleştirdi (Demircan, 2013: 51).

İç isyanları bitirerek tek devlet, tek otorite ve tek din anlayışı noktasında kuvvetli bir adım attıktan sonra, Arapça kayıt zorunluluğu getirerek “tek devlet tek dil” ilkesini hayata geçirdi. Bu reformu ile klasik İslam eğitim kurumlarında yetişen Müslümanlara devlet kadrolarını açarak önemli bir yenilik yaptı. Devlet memuru olmak isteyen Müslim, Gayrimüslim tüm tebaa Arapça öğrenmeyi mecburi bir eğitim alanı olarak gündemine aldı. Elbette Arapça kayıt tutma zorunluluğu ile diğer dillerde kayıt tutan uzmanlar hemen bürokrasiden silinmedi (Erkoçoğlu, 2009: 208). Çünkü Hristiyan, Yahudi, Mecusi gibi diğer dinlere mensup memurlar görevleri icabı hem kayıt tuttukları dili hem de Arpaçay’ı iyi biliyorlardı. Bunlar görevlerine devam etti. Ancak bu reform ile tüm memuriyetlerde öncelikle Arapça bilmek zorunlu olduğu için Müslüman Araplar ile Arapça eğitim alan kişiler devlet makamlarında görev almak noktasında önemli avantajlar elde etti. Memuriyet ile eğitim sistemi arasında doğrudan ilişki olduğu için bundan sonraki asırlarda medrese eğitim sistemi daha önemli hale geldi. Bu reform doğrudan ve dolaylı olarak devletin dil ve kültür politikasının boyutlarını da ortaya koydu (Ergin, 1988:225).

3.6. Dil Reformu ve Kültür Alanındaki Liderliği

Abdülmelik b. Mervân devrinin önemli reformlarından biri de Kur’an-ı Kerim’in okunması noktasındadır. Yeni Müslüman olanların Arapça eğitimini kolaylaştırmak için noktasız olarak yazılan harflerin karıştırılmasını önlemek için noktalama işaretleri geliştirildi. Böylece Arap alfabesindeki harfler bugünkü hale dönüştürüldü. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’in kolayca ve hatasız okunması için hareke işaretleri tespit edildi. Böylece Müslümanlar’ın kutsal kitapları üzerinden yola çıkılarak dil ve alfabe açısından bir standardizasyon sağlanmış oldu. İslam toplumunun eğitim açısından birlik ve beraberliğini sağlamak yönünde Kur’an-ı Kerim’in doğru okunması ve doğru anlaşılması noktasında merkez gücün kontrolünde önemli bir adım atıldı (Erkoçoğlu, 2006:420-422).

Arap olmayan Müslümanlar tarafından Arapça'nın doğru yazılması ve okunması bir standarda kavuşturulduğu gibi yabancı dillerden yapılan tercümelere de ağırlık verilmeye başlandı. Kamu bürokrasisinde Arapça kullanımı zorunlu kılındıktan sonra Emevî sarayındaki hanedan üyelerinin himayesinde gelişen tercüme faaliyetleri yeni bir ivme kazandı. Yunan tıp ve kimya kitaplarının tercümesi Emevîler devrindeki ilim ve kültür hayatını geliştiren amiller arasına girdi. Halifenin sarayında tertip ettiği toplantılara devrin ilim adamları, şairleri ve musikişinasları katılmaya başladı. Böylelikle saray etrafında yavaş yavaş bir yüksek kültür ortamı doğarak, buldukları siyasal ve ekonomik durum ve uluslararası gelişmeler değerlendirilme imkânına kavuştu (Erkoçoğlu, 2011: 368 -369).

3.7.Liderlik imajını Kalıcı Kılan İmar ve Şehircilik Politikası

Halife Abdülmelik b. Mervân, özellikle Bizans İmparatorluğu ile her alanda rekabet eden bir liderlik anlayışı sergiledi. Hristiyanlar, Müslüman Arapları “çöl adamları”, “deve çobanları” ve “geldikleri çöllere bir müddet sonra dönecek medeniyet anlayışından uzak fatihler” olarak alaycı bir dille değerlendirmeye başladıkları için Abdülmelik b. Mervân ciddi bir karşılık vermenin zamanı geldiğini düşünerek imar faaliyetlerine başladı (Erkoçoğlu, 2011:443).

Kuzey sınırları boyunda yer alan ve Emevî Devletine yeni katılan Ermenistan topraklarında, Hz. Ömer geleneğine bağlı kalarak ordugâh şehirler oluşturmaya öncelik verildi. Akdeniz kıyılarında Bizanslılar'ın tahrip ettiği şehirlerin alt yapı ve savunma sistemlerini tamir ettirdi. Bizans İmparatorluğu ile Anadolu'daki ortak sınır boylarında kaleler inşa etti. Vali olarak görevlendirdiği kişilere yeni şehirler inşa ettirdi. Bu bağlamda; Irak'taki Vâsıt kentini Haccâc b. Yusuf, Mısır'daki Hulvân şehrini Abdülaziz b. Mervân, Kuzey Afrika'daki Tunus şehrini Hassân b. Nu'man kurdu. Tunus bir liman ve tersane şehri olarak tesis edildi.

Zamanla gelişen Tunus şehri, İslam Devleti'nin donanma üslerinden biri olarak Sicilya, Sardunya ve İtalyan kıyıları ile çevresindeki adalara yapılan seferlerde önemli rol oynadı. Kudüs kentinin kutsal mekânlarını korumanın yanında silüetine silinmeyecek bir iz bırakmayı hedefledi (Özdemir, 2022: 34).

Kudüs'teki kutsal kabul edilen kaya (sahr) üzerinde inşa ettirdiği ve Kubbetü's-Sahra olarak bilinen anıtsal yapı ile tarihe damgasını vurdu. Bu yapının farklı inşa sebepleri var. Arasında bir tanesi diğerlerine göre daha fazla öne çıkmaktadır. Hristiyan halk nezdinde Emevîler'in ve temsil ettikleri din ve dünya görüşünün kalıcı olduğunu göstermek amacıyla bu eserin yapımı sağlandı. Zira Kudüs'te başta Kıyame Kilisesi olmak üzere o günkü insanların hayretini çeken anıtsal yapılarla övünen Hristiyan halka ve onları destekleyen Bizans ileri gelenlerine verilen güçlü bir cevap Kubbetü's-Sahra sayesinde oldu (Harman, 2002:329). İslam'ın siyasal gücünü, estetik anlayışını ve şehircilik anlayışını temsil eden bu eser sayesinde Abdülmelik b. Mervân ve Müslümanlar iddialarının fizik ve metafizik boyutlarını ortaya koydu.

Bizans ve Sasani İmparatorluğu gibi tarihin gördüğü en büyük imparatorluklarla boy ölçüşebilecek maddi güce, estetik anlayışına ve gelecek tasavvuruna sahip olduklarını kanıtladılar. Kubbetü's-Sahra, yanında Mescid-i Aksa'nın inşasını da başlatarak Kudüs Şehri kimliğinin içinde, İslam şehri algısını güçlendirdi. Kudüs şehri o güne kadar Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından daha önce inşa edilen kutsal mekânlarla anılırken, Abdülmelik b. Mervân devrinde yapımına başlanılan bu eserler mimari hacimleri ve estetik yönleri bakımından şehrin silüetini yeni bir forma dönüştürdü. Bu formun baskın unsuru Kudüs semalarını süsleyen Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa oldu (Erkoçoğlu,2011:454-458). Bu eserler sayesinde Kudüs'ün İslamlaşması hız kazandı ve Müslümanların model şehirleri arasında sayılmaya başlandı. Kudüs'ün Müslümanlar nezdindeki kutsallığı yeni bir anlam kazandı (Köftürcü, 2020: 1059). Öte yandan, iç savaş sırasında Mekke'de cereyan eden çatışmalarda zarar gören Kâbe esas haline sadık kalınarak yeniden tamir edildi. Böylelikle, İslam medeniyetinin en kutsal şehrini koruma bilinci ortaya kondu.

Ayrıca, İslam öncesinden beri yaşayan Kureyş kabilesinin kutsal geleneğine sadık kalındığı, Hz. Peygamber ve diğer halifelerin yolundan gidildiği gösterildi (Bozkurt, 2002:305-306).

Sonuç

Abdülmelik b. Mervân devri, her bakımdan dikkat çeken liderlik özelliklerini barındıran uzun sayılabilecek 21 yıllık bir süreci içerir. Abdülmelik b. Mervân askeri, siyasi, teolojik, kültürel ve bayındırlık alanlarında politikalar üreterek liderliğini ortaya koymuştur. Emevîler Devleti'nin hilafet makamına oturduğunda iç savaşlar, dış saldırılar, Suriye'de çıkan veba salgını gibi sağlık tehditleri yanında ekonomik ve mali imkânlardaki daralma gibi problemlerin üstesinden gelmeyi başaran bir lider oldu. Bu başarısının ortaya çıkmasında kararlı ve sabırlı kişiliği, vizyoner devlet adamlığı, tutarlı siyasi politikaları, bayındırlık ve kültürel yatırımlardaki misyon yüklü iddialı politikası, ekonomik ve mali politikalarındaki akılcı tutumu etkili oldu. Abdülmelik b. Mervân'ın iktidarı 21 yıl sürmüş olmakla birlikte kendisinden sonra görev alan oğullarına etkin ve kuvvetli bir devlet teşkilatı bırakmıştır. Bu yüzden Abdülmelik b. Mervân "meliklerin babası" olarak adlandırılmıştır (Wellhausen, 1927: 223; Erkoçoğlu,2006:474). Özellikle I. Velid Abdülmelik b. Mervân (705-715) onun genişleme politikası başta olmak üzere tüm politikalarını ısrarla sürdürerek, Emevîler Devleti'nin başarılarını tahkim etmiştir. Ayrıca karizmatik bir lider olarak Abdülmelik b. Mervân'ın, Emevîler Devleti'nin en zor devirlerinden biri sayılacak bir süreçte hilafet makamına oturmuş ve topluma liderlik etmeye başlamıştır. Kısa sayılabilecek bir süre içinde, devleti ve temsil ettiği toplumu kriz ortamından çıkarmaya vesile olacak hamleleri yapmıştır. Akdeniz kıyıları boyunca ordugâh şehirler kurarak yenilikçi ve vizyoner bir anlayışla imar ve şehircilik anlayışını değiştirmiş ve geliştirmiştir (Wellhausen, 1927: 225).

Abdülmelik b. Mervân; dil ve kültür politikasının yenilenmesi, bürokratik açıdan devle-tin yeniden yapılandırılması, maliye, ekonomi ve para politikaları, siyasal ve teolojik birlik, devletin sınırlarının genişletilmesi konularında birçok yenilikler ve atılımlar yaparak temsil ettiği makamın ve İslam toplumunun imajının mükemmelleşmesini sağlayacak bir alginın doğmasına vesile olmuştur. Halifelik makamını temsil ettiği süreç boyunca teslim aldığı noktadan daha üst düzeye çıkarmış ve görev süresi vefatı nedeniyle sona erdiğinde tarihe geçen bir lider olmuştur. Bununla birlikte, Max Weber'in tarif ettiği çerçevede, karizmatik bir lider olarak değerlendirilmeyi sağlayacak ölçülerde liderlik performansı sergileyerek Emevîler devrinin dikkat çeken bir İslam Halifesi olmuştur.

Kaynakça

Abd Dixon, 'Abd el-'Ameer. *The Umayyad Caliphate (65-86/684-705), A Political Study* University of London SOAS. Doktora tezi. 1971.

Apak, Adem. Hz. *Osman Dönemi Emevî İdarecileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sos-yal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 1995.

Arklan, Ümit. "Halkla İlişkilerde Liderlik: Liderliğin ve Liderlik Türlerinin Halkla ilişkiler Alanında Yansımaları" *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*; 4C0065, 5, (4), 616-636, 2010.

Arklan, Ümit. *Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Aycan, İrfan. "Mervân I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Aycan, İrfan. "Haccac B. Yusuf El-Sakafi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Bernhard, Michael H. "Charismatic Leadership and Democratization: A Weberian Perspective", *Minda De Gunzburg center for European Studies, Program on Central and Eas-tern Europe Working Paper Series 43*, 1997.

Bozkurt, Nebi. "Kubbetü'sahre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/304-308. İstanbul: TDV Yayınları. 2002.

Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin ilk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları. 2013.

Doğan, Mehmet. *Karizmatik Liderlik Bağlamında Türk Siyasetçilerinin Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Edizler, Gaye. "Karizmatik Liderlikte Duygusal Zekâ Boyutuyla Cinsiyet Faktörüne İlişkin Literatürel Bir Çalışma". *Konya: Selçuk Üniversitesi Journal of Selçuk communication*. 6, 2010,

Erdal, Mehmet. *İşletmelerde Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Analizi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ergezer, Bahattin. *Liderlik ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları, 1992.

Ergin, Ali Şakir. "Abdülhamid el-Katib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Erkoçoğlu, Fatih., *Abdülmelik B. Mervân ve dönemi (65-86/685-705)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Erkoçoğlu, Fatih., "Abdullah B. Abdülmelik B. Mervân, Hayatı Ve Faaliyetleri", *Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1 - 2009, 181-214.

Erkoçoğlu, Fatih. *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik B. Mervân*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Göksu, Abdurrahman. *Abdülmelik B. Mervân Dönemi Mezhep Hareketleri*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 329-332. İstanbul : TDV Yayınları, 2002.

Horner, Melissa. "Leadership Theory: Past, Present, Future Team Performance Management", MCB University Press: Vol. 3 No. 4, ss. 270-287. 1997.

Hitti, Philip. *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çeviren: Salih Tuğ). İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 1.Basım, 2020.

Kızıltoprak Tuğ, Ayşe Amine. *Siyasal ve Karizmatik Liderlik Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Orion Akademi, 2021.

Kirimi, Barine. *Successful Leadership: 8 Essential Principles You Must Know*. USA: Abc Book Publishing, 2007.

Koyuncu, Mevlüt. "Velid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Köftürcü, Hüseyin. "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* Cilt: 13 Sayı: 71, Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71, June 2020, s.1054-1061.Kudüs

Özdemir Aksak, Behice Betül. *Yerleşim Politikalarının Mekân Felsefesi Açısından İncelenmesi: Kudüs Örneği*. Konya: Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.

Özdönmez, Metin.-Akesen,Aytuğ.-Ekizoğlu,Abdi. *Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1998.

Özkuyumcu, Nadir. Yıldız, "Kayrevan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/88-90 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sahillioğlu, Halil. "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları. 1994, IX, 352-353.

Sahillioğlu, Halil. "Altın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları. 1989, II, 536-537.

Sinha, Jai.B.P. *The Cultural Context Of Leadership and Power*. New Delhi: Sage Publ. 1995.

Stogdill, Ralph Melvin. *Stogdill's Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*, Revised and Expanded, New York, 1974.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah B. Zübeyr B. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdümelik B. Mervân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Berberiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/478-483. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yıldız, Hakkı Dursun. "İbn'ül Eş'as". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yüksel, Muhammed Mustafa. *Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz.Ömer*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Wellhausen, Julius. *The Arab Kingdom and Its Fall*. (Çeviren Margaret Graham Weir). Calcutta: University of Calcutta, 1927.